

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2023, c. 9, s. 1: 177-214

Kur'an'da D-r-r Kökünün Semantik Analizi
Semantic Analysis of the Root "D-r-r" in the Qur'an

Faruk Özdemir

Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, Sinop University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
fozdemir@sinop.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1890-9194

DOI: 10.47424/tasavvur.1244867

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 18 Haziran / June 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Özdemir, Faruk. "Kur'an'da D-r-r Kökünün Semantik Analizi".

Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 9 / 1 (Haziran 2023): 177-214.

<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1244867>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Arapça kadim lügatlerde Ɖ-r-r kökünün “zarar vermek”, “toplanmak” ve “kuvvet” olmak üzere üç esas manası vardır. Tarihî süreç içerisinde bu kök manalardan birçok kelime türemiş ve muhtelif anlamlar kazanmışlardır. Bu makalede Ɖ-r-r kökünden türeyen kelimeler, semantik açıdan inceleme konusu yapılmıştır. Önce söz konusu kök ve müştaklarının etimolojik kökenleri ve ilk dönem Arapça sözlüklerdeki anlamları tahlil edilmiştir. Bu bağlamda zaman içerisinde kazandıkları hakikî ve mecazî manalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken cahiliye dönemi Arap şiirinden ve hadislerden de istifade edilmiştir. Akabinde Ɖ-r-r kökü ve müştaklarının semantik açıdan anlam örgüsünü tespit edebilmek amacıyla bu kökle zıt anlamlılık ve yakın anlamlılık ilişkisine sahip olan sözcüklere yer verilerek anlam ilişkileri karşılaştırılmıştır. Kelimelerin her zaman taşıdıkları ve hangi sisteme girerlerse girsinler yitirmedikleri “esas mana”ları olduğu gibi kelimelerin kökünden gelmeyen fakat içinde buldukları münasebet sisteminden doğan “izâfî mana”ları da vardır. O nedenle bundan sonraki aşamada Ɖ-r-r kökü ve türevlerinin Kur'ân'daki kullanımına yer verilerek ilgili kelimelerin Kur'ân siyahında kazandıkları izâfî manaları tespit edilmeye gayret edilmiştir. Son olarak Ɖ-r-r kökü ve türevleriyle semantik açıdan zıt anlamlı ve yakın anlamlı kelimelerin Kur'ân'daki muhtelif kullanımına yer verilerek anlam örgüsü belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Semantik, Etimoloji, Ɖ-r-r Kökü.

Abstract

In the ancient Arabic dictionaries, the root “Ɖ-r-r” has three main meanings: “to harm”, “to gather” and “strength”. In the course of history, many words have been derived from these root meanings and have acquired various meanings. In the present article, the words derived from the root “Ɖ-r-r” are semantically analyzed. First, the etymological origins of the root as well as its compounds and their meanings in early Arabic dictionaries are analyzed. In this context, it was aimed to determine the literal and figurative meanings they acquired over time. In doing so, Arabic poetry of the Jahiliyyah period and hadiths were also utilized. Afterwards, in order to determine the semantic meaning pattern of the root “Ɖ-r-r” and its compounds, words containing an-

tonymous and proximate meaning relations with this root were included and their semantic relations were compared. While words have “essential meanings” that they always carry and do not lose no matter which system they enter, there are also “relative meanings” that do not originate from the root of words but arise from the system of relations they are in. For this reason, in the next stage, it was aimed to determine the relative meanings of the related words in the Qur’anic context by including the uses of the root “ḍ-r-r” and its derivatives in the Qur’an. Finally, various uses of words that have a semantically antonymous or proximate relationship with the root “ḍ-r-r” and its derivatives in the Qur’an were presented and their semantic pattern was tried to be determined.

Keywords: Tafsir, Qur’an, Semantics, Etymology, Ḍ-r-r Root.

Giriş

Kur’ân âyetlerinde geçen sözcüklerin *doğru* anlamlarının tespiti için üç aşamalı bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Birinci aşamada âyetlerde geçen kelimelerin Kur’ân’ın nazil olduğu tarihî süreç içerisinde ne gibi manaları ihtiva ettiği etimolojik ve kronolojik olarak tespit edilmelidir. İkinci aşamada tespit edilen bu esas/kök manalardan hareketle âyetlerde yer alan sözcüklerin analizleri ve semantik tanımları yapılmalıdır. Üçüncü aşamada ise semantik analizler neticesinde elde edilen bulgulara dayanan “etimolojik ve tarihsel sözlükler”in hazırlanmasıdır.¹ Bu anlamda hazırlanmış sözlükler mevcut olmadığı için semantik analiz yapabilmek için doğal olarak “kadim sözlükler”e müracaat etmek gerekecektir.² Fakat kadim sözlükler her ne kadar kelimelerin manalarını tespit etmede ilk müracaat edeceğimiz kaynakların başında gelseler de ve yine kelimelerin kök anlamlarıyla ilgili birtakım anlam yığınları sunsalar da, semantik analiz açısından, özellikle de artzamanlı/diachronic semantik yönünden sistematik ve kronolojik olmadıkları için yeterli olmamaktadırlar. Çünkü kelimelerin her zaman taşıdıkları ve hangi sisteme girerlerse girsinler toplum tarafından aynı kelimeler olarak bilindikleri sürece yitirmedikleri “esas mana”ları olduğu gibi kelimelerin kökünden

¹ Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 454.

² Semantik analizde tarihsel ve etimolojik sözlüklerin önemi hakkında geniş bilgi için bk. Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, 450-465.

gelmeyen fakat içinde buldukları münasebet sisteminden doğan “izâfi mana”ları da vardır.³ Dolayısıyla Kur'an âyetlerinde yer alan kelimelerin buldukları siyak içerisindeki “izâfi mana”ları, Kur'an'ın kendi metodu olan ve onu doğru anlamamızı sağlayacak olan “semantik metot” ile tespit edilebilir. Zira semantik, bir bilim dalı olarak kelimelerin anlamlarını analiz eder, etimolojik kökten itibaren tarih boyunca kazandıkları müştakların ve anlamlarının bir analizini verir. Hangi anlamın sonradan girdiği, hangi anlamın çarpık ve kökten uzak olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.⁴

İşte bu makalede semantik metot takip edilerek d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevlerinin etimolojik tahlili yapılacaktır. Bunu yaparken Cahiliye şairlerinin şiirlerinden ve hadislerden yararlanılacaktır. Söz konusu kökten türeyen sözcüklerin gerek hakikî gerekse mecazî manalarına yer verilecektir. Akabinde d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve müştaklarının semantik açıdan anlam örgüsünü tespit edebilmek gayesiyle bu kökle zıt/karşıt anlamlılık ve yakın anlamlılık ilişkisine sahip sözcüklere yer verilerek karşılaştırmalar yapılacaktır. Ardından d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleri ile bunlarla zıt anlamlı ve eş anlamlı kelimelerin Kur'an'daki muhtelif kullanımlarına yer verilecektir. Yine bu bağlamda zikri geçen kelimelerin Kur'an siyakındaki farklı anlamları belirlenmeye çalışılacaktır.

1. D-r-r (ض - ر - ر) Kökünün Etimolojik Yapısı ve Anlam Tahlili

D-r-r (ض - ر - ر) kökünün “faydanın zıddı” (ضِدُّ النَّفْعِ), “bir şeyin toplanması” (اجْتِمَاعُ الشَّيْءِ) ve “kuvvet” (الْقُوَّةُ) olmak üzere üç esas/temel manası vardır.⁵ Bu kökün bütün türevleri zikredilen esas manalar üzerine hamledilir. D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleri ilk dönem Arapça sözlüklerde muhtelif anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu kök ve müştaklarının anlamlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

³ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 27-31.

⁴ İsmail Yakıt, “Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994), 17, 20-21.

⁵ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 3/360.

1.1. Zarar Vermek, Zarar, Çok Zayıflık ve Kötü Hâl/Durum

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden *ed-darru* (الضَّرُّ) ve *ed-durru* (الضَّرُّ) kelimeleri “fayda vermenin zıddı/zarar vermek” (ضِدَّ النَّفْعِ) demektir. Bu kelimelerden *ed-darru* (الضَّرُّ) mastar, *ed-durru* (الضَّرُّ) ise isimdir. Bununla birlikte dilciler tarafından bu iki kelimenin iki farklı lehçe olduğu, “fayda vermek” anlamındaki zıddı olan *en-nefu* (النَّفْعِ) sözcüğüyle beraber kullanıldığında *dâd* (الضَّاد) harfinin fethasıyla *ed-darru* (الضَّرُّ), tek başına kullanıldığında ise *dâd* (الضَّاد) harfinin ötresiyle *ed-durru* (الضَّرُّ) formunda geleceği, bu durumda *mastar* olmayacağı ve Arapların da bu şekilde kullandığı söylenmiştir. Ebu’d-Dukayş (öl. 170/786) da şöyle demektedir: “*ed-Darru* (الضَّرُّ) *mastarı* “fayda vermenin zıddı”, *ed-durru* (الضَّرُّ) ismi ise “çok zayıflık ve kötü hâl/durum” (الهُزَالُ وَسُوءُ الْحَالِ) demektir. O, iki sözcük arasındaki bu ayrımı yaptıktan sonra şunu da ilave eder: Her kötü hâl ve fakirlik ya da bedendeki herhangi bir sıkıntı *durr* (ضُرٌّ), faydanın zıddı olan şey de *darr* (ضَرٌّ) ile ifade edilir.”⁶

İsfahânî (öl. 502/1108) ise şöyle demektedir: “*ed-Durru* (الضَّرُّ) “kötü hâl” demektir ki bu ya ilim, fazilet ve iffetin azlığı nedeniyle nefiste olur, ya herhangi bir uzvun olmaması ve noksan olması sebebiyle bedende olur ya da mal ve makam eksikliğinden dolayı zahir bir hâlde olur.”⁷

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden türetilen *el-madarratu* (الْمَضَرَّة) kelimesi “menfaatin zıddı/zarar” manasındadır.⁸ Bu kökün sülâsî mücerret 1. bab, sülâsî mezîd *if’âl* ve *mufâ’ale* bablarından tüm müştakları “zarar vermek” anlamındadır.⁹

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden bir isim olan *ed-dararu* (الضَّرُّ) “zarar” anlamında olup tek kişinin eylemini bildirir. *ed-Dırâru* (الضَّرَّارُ) kelimesi de “zarar” anlamındadır. Fakat bu, iki kişinin eylemini ifade eder. Hz. Peygamber’in (s.a.s.)

⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, thk. Muhammed ‘Ivaz Mer’ab (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2001), 11/314; Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 4/482.

⁷ Ebu’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk-Beyrût: Dâru’l-Kalem-ed-Dâru’ş-Şâmiyye, 1412), 1/503.

⁸ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sihâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdu’l-Gafûr Attâr (Beyrût: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1407/1987), 2/720; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/482.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/482; Ebu’l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (b.y.: Dâru’l-Hidâye, ts.), 12/384-385.

(لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ) “Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur”¹⁰ hadisindeki (لَا ضَرَرَ) ifadesi, “Kişi kardeşine zarar verip de onun hakkından herhangi bir şey eksiltmez.” anlamındadır. (وَلَا ضِرَارَ) ise, (الضَّرُّ) kelimesinden türemiş *fi’âl* (فِعَالٌ) vezninde bir kelime olup “Kişi kardeşinin kendisini zarara sokması sebebiyle onun zararına zararla karşılık vermez.” anlamındadır. Buna göre *ed-dararu* (الضَّرُّ) fiilin başlangıcını, *ed-dırârû* (الضَّرَّاءُ) ise zarara karşılık vermeyi ifade eder. Söz konusu bu iki sözcüğün anlam farkları hakkında şöyle de denilmiştir: *ed-Dararu* (الضَّرُّ) arkadaşına zarar verip ondan istifade etmen, *ed-dırârû* (الضَّرَّاءُ) ise istifade etmeksizin ona zarar vermendir. Bu iki kelimenin mana itibarıyla aynı olduğu fakat tekit amacıyla tekrar ettiği de belirtilmiştir.¹¹ Ayrıca *ed-dararu* (الضَّرُّ) kelimesine tıpkı *ed-darru* (الضَّرُّ), *et-tadırratu* (التَّضَرُّة) ve *et-tadurratu* (التَّضَرَّة) kelimeleri gibi “kötü hâl/durum” anlamı da verilmiştir.¹²

1.2. Kuraklık/Kıtlık ve Zorluk/Sıkıntı

D-r-r (ر - ر - ض) kökünden *ed-dârûrâu* (الضَّرَّاءُ) lafzı “kuraklık/kıtlık” ve “zorluk/sıkıntı” anlamlarını içermektedir.¹³

1.3. Noksanlık, Eksiklik, Azalma

ed-Dararu (الضَّرُّ) lafzı “herhangi bir şeye giren noksanlık” demektir.¹⁴ Nitekim bir kimsenin malında bir eksiklik ve azalma söz konusu olduğunda (نَخَلَ عَلَيْهِ ضَرْرٌ فِي مَالِهِ) denilmektedir.¹⁵ *ed-Darrâu* (الضَّرَّاءُ) ismi için şöyle denilmiştir:

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî – Faysal İsâ el-Bâbî e-Halebî, ts.), “Ahkâm”, 17; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût-Lübnân: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1406/1985), “Akdiye”, 31; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 5/55.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/482.

¹² Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd* (Beyrût-Lübnân: Müessesetu'r-Risâle li't-Tıbbâ'ah ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426/2005), 428.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/483; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, 428.

¹⁴ Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm Sâmîrrâî (b.y.: Dâru'l-Hilâl, ts.), 7/7; Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1417/1996), 4/103.

¹⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 7/7.

ed-Darrâu (الضَّرَاءُ), mallarda ve canlardaki noksanlık/eksikliklerdir.¹⁶ *ed-Darratu* (الضَّرَاةُ) ve *ed-darâratu* (الضَّرَاةُ) kelimeleri de bu anlamdadır.¹⁷

1.4. Kronik/Müzmin Hastalık, Hasta

D-r-r (ر - ر - ض) kökünün türevlerinden *ed-darrâu* (الضَّرَاءُ) ismi “kronik/müzmin hastalık” demektir.¹⁸ Aynı kökten *ed-dararu* (الضَّرْرُ) kelimesi de “kronik/müzmin hastalık” anlamındadır.¹⁹ *ed-Darîr* (الضَّرِيرُ) “kronik/müzmin hasta”²⁰, “hasta”²¹ ve “çok zayıf hasta”²² anlamlarına gelmektedir. Zebîdî (öl. 1205/1791) bu son anlamın mecaz olduğunu belirtmektedir.²³

1.5. Fakirlik, Darlık, Azap

D-r-r (ر - ر - ض) kökünün müştaklarından *ed-darrâu* (الضَّرَاءُ) ismi “bolluğun zıddı” anlamındadır. Nitekim Abdurrahmân b. Avf'tan (r.a.) nakledilen şu sözünde de bu anlamda kullanılmıştır: (إِنَّمَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالضَّرَاءِ) “*Rasûlullâh* (s.a.s.) ile beraber darlıkla imtihan edildik ve sabrettik. Sonra onun (s.a.s.) ardından bollukla da imtihan edildik fakat sabretmedik”.²⁴ O (r.a.) bu sözüyle şunu kastetmektedir: “Biz fakirlik, sıkıntı/zorluk ve azap çekmekle sırandık ve onlara sabrettik. Fakat bize bolluk gelince -ki o, dünya, bolluk/zenginlik ve rahattır- şımardık ve sabretmedik”.²⁵ İbnü'l-Esîr (öl. 637/1239) bu kelimeyle ilgili olarak şöyle demektedir: “*ed-Darrâu*, zarar veren hâldir ki o da bolluğun zıddı anlamındadır”.²⁶

1.6. Âmâ/Kör ve Körlük

D-r-r (ر - ر - ض) kökünden *ed-darîr* (الضَّرِيرُ) kelimesi “âmâ” demektir. Mas-tarı ise *ed-darâratu* (الضَّرَاةُ) formundadır. “*İbn Ümmü Mektûm* âmâlığından

¹⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 13/73.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/483.

¹⁸ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 11/317.

¹⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 7/7.

²⁰ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 11/317.

²¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 7/7.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/483.

²³ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 12/386.

²⁴ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Sıfatu'l-Kıyâmet”, 30.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/483.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/483.

şikâyet etmek üzere geldi" sözünde geçen *darârat* (ضَرَارَتَه) kelimesi burada *mastar* olup "âmâlik/körlük" anlamındadır. Cemisi ise *edırrâu* (أَصْرَاءُ) şeklindedir.²⁷ Zebîdî bu anlamın mecaz olduğunu ifade etmektedir.²⁸

1.7. Kıskançlık

ed-Darîr (الضَّرِيرُ) kelimesinin bir anlamı da "kıskançlık"tır. Nitekim zevcesini çok kıskanan bir adam için "Ona karşı ne kadar da kıskanç!" anlamında (مَا أَشَدَّ ضَرِيرَه عَلَيْهَا) denilmektedir.²⁹ Yine zevcesini kıskanan kimse için "O, hiç şüphesiz eşine karşı kıskançtır." anlamında (وَإِنَّهُ لَأَدُوُّ ضَرِيرٍ عَلَى امْرَأَتِهِ) denilmektedir. Buradaki (ضَرِيرٍ) "kıskançlık" (غَيْرَةٌ) demektir.³⁰ Zemahşerî (öl. 538/1144) ve Zebîdî bu anlamın mecaz olduğunu zikretmektedirler.³¹

1.8. Vadi Kenarı

ed-Darîr (الضَّرِيرُ) lafzı "vadi kenarı" anlamını da ihtiva etmektedir. Nitekim bir kimse vadinin iki kenarından birine indiği zaman (نَزَلَ فَلَانٌ عَلَى أَحَدٍ) (ضَرِيرِي الْوَادِي) denilir. Buradaki (ضَرِيرِي) lafzı "iki tarafı/yanı" anlamındadır. Bazıları da bunun "iki kıyısı" manasında olduğunu belirtmiştir. (الضَّرِيرَانِ) ifadesi de "vadinin iki tarafı" anlamına gelmektedir.³² Cahiliye devri şair Evs b. Hacer'in (öl. 620) (وما خَلِيحٌ مِنَ الْمَرْوَتِ ذُو شَعْبٍ ... يَزْمِي الضَّرِيرَ بِخُشْبِ الطَّلْحِ وَالضَّالِّ) "*el-Merrût* (isimli vadiden akıp gelen) kollara ayrılan nehir ... akasya ve yabancı sedir ağacının odunlarını vadinin kıyısına atmaktadır." beytinde yer alan *ed-darîr* (الضَّرِيرُ) kelimesi de "vadi kenarı/kıyısı" anlamındadır.³³ Bu kelimenin cemisi *edırratun* (أَصْرَاءُ) formundadır.³⁴ Vadi, aşındırmak suretiyle kenarlarına zarar verdiği için zarar verdiği için vadi kenarına *ed-darîr* (الضَّرِيرُ) ismi verilmiştir. Dolayısıyla bu ismin, d-r-r (ر - ر - ر) kökünün üç esas/temel anlamından ilki

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/483.

²⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 12/386.

²⁹ Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1419/1998), 1/579.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/485.

³¹ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/579.

³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/485.

³³ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 11/316; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1421/200), 8/149.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/485.

olan “faydanın zıddı” anlamıyla aralarında semantik bağ olduğunu belirtebiliriz.

1.9. Sabırlı ve Tahammüllü, Sabretmek

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden *ed-darîr* (الصَّابِرِ) sözcüğü “sabırlı” ve “tahammüllü” anlamlarını da içermektedir. Nitekim bir kimse kötülüğe karşı sabırlı ve tahammüllü olduğu zaman (إِنَّهُ لَدُوٌّ صَبِيرٌ، أَي صَبِيرٌ عَلَى الشَّرِّ وَمُقَاسَاةٌ لَهُ) denilmektedir. el-Asmaî (öl. 216/831) de zikredilen kelimenin bu anlamda olduğunu belirttikten sonra bir şairin (وَهَمَّامٌ بِنُ مِرَّةَ دُوٌّ صَبِيرِ) “*Hemmâm b. Mürre sabırlı ve tahammüllüdür.*” mısrasını zikretmektedir.³⁵ Aynı kökten (أَصْرًا) fiili ‘alâ (على) harfi cerriyle “sabretmek” anlamına gelmektedir. Nitekim bir kimse zorlu yürüyüşe karşı sabırlı ve dirençli olduğu zaman (وَأَصْرًا فَلَانٌ عَلَى السَّيْرِ الشَّدِيدِ، أَي صَبِيرٌ) denilmektedir.³⁶ İbn Fâris (öl. 395/1004) “sabırlı” anlamındaki *ed-darîr* kelimesinin, d-r-r (ض - ر - ر) kökünün üç temel anlamından üçüncüsü olan “kuvvet” anlamının bir türevi olduğunu zikretmektedir.³⁷ Sabırlı olmak da nefsin kuvvetli olmasını gerektirdiği için aralarında semantik bağ olduğunu ifade edebiliriz.

1.10. Mecbur Bırakmak, Zorlamak

D-r-r (ض - ر - ر) kökünün türevlerinden ve *ifti’âl* babından *ızdarru-yazdarru-ızdırâr* (اضْطَرَّ - يَضْطَرُّ - اضْطِرَارًا) *mastarı* “mecbur bırakmak, zorlamak” anlamındadır. Nitekim bir iş bir kimseyi herhangi bir şeye mecbur bırakıp o işi yapmaya zorladığında (اضْطَرَّهُ إِلَيْهِ أَمْرٌ: أَحْوَجَهُ وَالْجَاهُ) denilmektedir.³⁸ Bu fiilin meçhul formu (اضْطَرَّ) (إِلَى) harfi cerri ile “bir şeye mecbur bırakılmak, zorlanmak” demektir. Nitekim bir kimse bir şeye zorlandığında ya da bir şeyi yapmaya mecbur bırakıldığında (وَقَدْ اضْطَرَّ فَلَانٌ إِلَى كَذَا وَكَذَا) denilmektedir.³⁹

1.11. Zaruret, İhtiyaç, Zorunluluk

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden *ed-darûretu* (الضَّرُورَةُ) sözcüğü tıpkı *ed-dârûratu* (الضَّارُّوْرَةُ), *ed-dârûr* (الضَّارُّوْر) ve *ed-dârûrâu* (الضَّارُّوْرَاءُ) kelimeleri gibi “zaruret,

³⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 12/386-387.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/488.

³⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 3/361.

³⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 12/387.

³⁹ Halîl b. Ahmed, *Kütübü'l-'ayn*, 7/7.

zorunluluk ve ihtiyaç" gibi anlamlara gelir.⁴⁰ el-Leys b. Muzaffer (öl. 187/803 [?]) bu kelimeyle ilgili olarak şöyle demektedir: (اسم لمصدر الاضطراب، تقول:) الضرورة: اضطررت الى الضرورة على كذا "zaruret, el-izdirâr (الاضطرار) mastarından bir isimdir. Nitekim şöyle dersin: Zaruret/ihtiyaç/zorunluluk beni şuna sevk etti."⁴¹

1.12. Darlık, Dar

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden *ed-dararu* (الضَّرُّ) ismi "darlık" (الضَّيْقُ) ve "dar" (الضَّيْقُ) anlamlarını da içermektedir. Nitekim bir mekânda darlık olduğunda ya da o mekân dar olduğunda bu durum (مَكَانٌ ضَرَّرٌ، أَي دُو ضَيْقٍ) ve (مَكَانٌ ضَرَّرٌ، أَي (ضَيْقٌ) ifadeleriyle dile getirilmektedir.⁴²

1.13. Mağara Eşiği

ed-Dararu (الضَّرُّ) ismi "mağara eşiği" (سَفَا الْكُهْفِ) anlamına da gelmektedir.⁴³

1.14. Yaklaşmak, Yaklaşan

D-r-r (ض - ر - ر) kökünün türevlerinden ve *if'âl* babından *edarra-yudîrru-idrâr* (أَصْرًا - يُصِرُّ - إِضْرَارًا) mastarı *be* (الباء) harf-i cerrîyle "yaklaşmak" anlamındadır. Şair el-Ahtal'ın (öl. 92/710-711) (... حَتَّى أَقْتَبِنَ عَلَى بُعْدٍ) (وإضرار "el-Bekkâoğullarının ceylanları uzaktan ve yakından avlanıncaya kadar çağırda otlamaya devam ettiler." beytinde yer alan (إضرار) bu anlamdadır. Bu mastarın *ism-i fâil* formu (الْمُضِرُّ) kelimesi "yaklaşan" (الدَّانِي) demektir.⁴⁴ وَأَصْرًا السَّيْلُ مِنْ) (وَأَصْرًا السَّحَابُ إِلَى الْأَرْضِ) "Sel duvara yaklaştı" ve (وَأَصْرًا السَّحَابُ إِلَى الْأَرْضِ) "Bulut yere yaklaştı" cümlelerindeki (أَصْرًا) fiilleri "yaklaşmak" (دَنَا) anlamındadır.⁴⁵

Bu kökten ve *mufâ'ale* babından *dâr-ra-yudâr-ru-mudâr-raten/dîrâren* (ضَارٌّ - ضَارًّا - مُضَارَّةٌ/ضِرَارًا) mastarına "birbirine zarar vermek" anlamı verildiği gibi "birbirine yaklaşmak, bir araya gelmek" anlamı da verilmektedir. Nitekim ashab Hz. Peygamber'e (s.a.s.), "Yâ Rasûlallah! Kıyamet gününde Rabbimizi görecek miyiz?" diye sormaları üzerine o (s.a.s) (هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَاةِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ إِذَا كَانَتْ)

⁴⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, 428.

⁴¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 11/315.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/484.

⁴³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, 428.

⁴⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 11/316.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/484.

صَحْوًا؟) “Siz gökyüzünde bulut olmadığı zaman güneşi ve ayı görmek için birbirinizle sıkışıp darlığa düşer misiniz?” diyerek sorularına soruyla karşılık vermiştir. Onlar da “hayır” cevabını verince Rasûlullâh (s.a.s) şöyle buyurmuştur: (فَاتَّكُمُ لَا) (تَضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ رَبِّكُمْ يَوْمَئِذٍ، إِلَّا كَمَا تَضَارُونَ فِي رُؤْيَيْهِمَا) “Şüphesiz siz güneş ve ayı görmede birbirinizle sıkışıp darlığa düşmediğiniz gibi, o gün Rabbinizi görme konusunda da birbirinizle sıkışıp darlığa düşmeyeceksiniz”.⁴⁶ Bu hadisteki (لَا تَضَارُونَ) fiiline bu bağlamda “birbirinize zarar vermeyeceksiniz” anlamı verilerek Allah’ı görme konusunda birbirlerini sıkıştırıp birbirlerine engel olmayacakları denilmek istenmiştir. Aynı fiile “Birbirinize yaklaşmayacaksınız, bir araya gelmeyeceksiniz.” manası da verilerek Allah’ı görme hususunda birbirlerine yaklaşım izdiham oluşturmaya çalışılmak istenmiştir.⁴⁷

1.15. Kuma, Kuma Üzerine Evlenme

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden *ed-darratu* (الضَّرَّةُ) sözcüğünün asıl anlamı “zarar veren fiil” demektir. Fakat tek bir adamın nikâhı altında olan iki kadından her birine de “kuma” (ضَرَّةٌ) adı verilmiştir. Çünkü insanlar her bir kumanın diğer kadına zarar verdiği düşüncesindedirler.⁴⁸ *ed-Darratân* (الضَّرَّتَانِ) bir adamın iki eşi anlamındadır.⁴⁹ *Darra* (ضَرَّةٌ) lafzının bu zarar verme anlamından dolayı İslâm’da kumaya *darra* denilmesi kerih görülmüş ve onun yerine “komşu” anlamında *câra* (جَارَةٌ) kelimesi kullanılmıştır.⁵⁰

ed-Dırru (الضَّرُّ) kelimesi “bir kadının kuma üzerine evlenmesi” (تَزَوُّجُ الْمَرْأَةِ) (عَلَى ضَرَّةٍ) demektir. Bir adam önceki eşinin üzerine evlendiğinde (ضِرٌّ) denilir.⁵¹ Bir kimse önceki eşinin üzerine başka bir kadınla evlendiğinde (تَزَوَّجَتْ الْمَرْأَةَ عَلَى ضِرِّ وَضِرِّ) der.⁵² Bir kadının kuması olduğunda (امْرَأَةٌ مُضِرٌّ), bir

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), “Tevhîd”, 24; Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neyşâbüürî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.), “Zühd”, 16 (2968); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Saydâ-Beyrût: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, ts.), “Sünnet”, 19.

⁴⁷ Zebidî, *Tâcu’l-‘arûs*, 12/389.

⁴⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/504.

⁴⁹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, 11/314.

⁵⁰ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, 11/314.

⁵¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 7/720.

⁵² Cevherî, *es-Sihâh*, 7/720.

adamın da iki ve daha fazla eşi olduğunda (رجلٌ مُضِرٌّ) denilmektedir. Bu kelimenin cemisi *darûiru* (ضرائر) formundadır.⁵³

İf'âl babından *edarra-yudirru-idrâr* (إِضْرَارًا - يُضِرُّ - إِضْرَارًا) mastarı “kuma üzerine evlendirmek” (التزويج على ضرة)⁵⁴ anlamına gelir. Bu kelimeye “bir adamın kuma üzerine evlenmesi” (أَنْ يَتَزَوَّجَ الرَّجُلُ عَلَى ضَرَّةٍ) anlamı da verilmiştir.⁵⁵

1.16. Meme, Meme Kökü

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden *ed-darratu* (الضَّرَّةُ) kelimesi “hayvan memesinin kökü” (أصل الضرع)⁵⁶ ya da “hayvan memesinin eti” demektir. Ebû Ubeyd (öl. 224/838) bu son anlamla ilgili olarak der ki: *ed-Darra* yani hayvan memesinin eti, süttten hali değildir (yani hayvan memesinin etinde mutlaka süt bulunur). Orada süt toplanıp biriktiği için bu şekilde isimlendirilmiştir.⁵⁷ D-r-r (ض - ر - ر) kökünün içerdiği üç temel anlamdan ikincisinin “bir şeyin toplanması” (اجْتِمَاعُ الشَّيْءِ) anlamını dikkate aldığımızda hayvan memesinin etine ya da köküne verilen bu anlamla aralarında semantik bağ olduğu söylenebilir. Bu kelime ayrıca “meme” (الخلف)⁵⁸, “meme kökü” (أصل الثدي)⁵⁹ gibi anlamlara da gelmektedir.

1.17. Başparmağın Altındaki Et Parçası, Başparmak Kökü

ed-Darratu (الضَّرَّةُ) lafzı “başparmağın altında toplanan et”⁶⁰, “başparmağın altındaki et parçası”⁶¹ ve “başparmak kökü”⁶² anlamlarını da içermektedir.

⁵³ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 11/314.

⁵⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 11/316.

⁵⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, 7/721.

⁵⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luga*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî (Beyrût-Lübân: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/122.

⁵⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyîsi'l-luga*, 3/361.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/487.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/487.

⁶⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyîsi'l-luga*, 3/361.

⁶¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, 428.

⁶² İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, 1/122; 2/753.

1.18. Çok Mal

ed-Darratu (الضَّرَّةُ) sözcüğüne “çok mal”⁶³ anlamı da verilmiştir. Aynı kökten *mudırrun* (مُضِرٌّ) kelimesi “çok malı olan” demektir. Bir adamın özellikle büyükbaş hayvanı çok olduğunda (رَجُلٌ مُضِرٌّ: لَهُ ضَرَّةٌ مِنْ مَالٍ) denilmektedir. Cahiliye şairi el-Eş’ar er-Rakabân el-Esedî, amcasının oğlu Rıdvân’ı hicvettiği aşağıdaki beyitlerde geçen (غَنِيٌّ مُضِرٌّ) ibaresi büyükbaş hayvan bakımından “çok malı olan zengin kişi” anlamındadır:

تَجَانَفَ رَضْوَانُ عَنْ ضَيْفِهِ، ... أَلَمْ يَأْتِ رَضْوَانَ غَنِيَّ النَّذْرُ؟

بِحَسْبِكَ فِي الْقَوْمِ أَنْ يَعْلَمُوا ... بِأَنَّكَ فِيهِمْ غَنِيٌّ مُضِرٌّ

“Rıdvân misafirlerden uzaklaştı ... Rıdvân’a benden uyarılar/ikazlar gelmedi mi? Kavim içerisinde senin, çok malı olan zengin biri olduğunu bilmeleri sana yeter.”⁶⁴

Dil âlimi İbn Fâris hem “başparmağın altında toplanan et” hem de “çok mal” anlamındaki *ed-darratu* kelimesini, d-r-r (ر - ر - ض) kökünün üç temel anlamından ikincisi olan “bir şeyin toplanması” (اجْتِمَاعُ الشَّيْءِ) anlamının türevleri arasında zikretmiştir.⁶⁵ Dolayısıyla çok mal insanda toplandığı için ve yine başparmağın altında et toplandığı için *ed-darratu* kelimesinin bu anlamları ile “toplanma” esas/temel mana arasında semantik bağdan söz edebiliriz. D-r-r (ر - ر - ض) kökünün diğer türevlerinin ise “faydanın zıddı” kök/esas anlamının müştakları olduğunu ifade edebiliriz.

2. D-r-r (ر - ر - ض) Kökü ve Türevleriyle İlişkili Kelimeler

D-r-r (ر - ر - ض) kökü ve türevlerinin anlam örgüsünü dikkate aldığımızda bu kelimelerle “*elem*” (أَلَمٌ), “*ezâ*” (أَذَى), “*hüzn*” (حُزْنٌ), “*bess*/şiddetli hüzn” (بَسٌّ), “*ğamm*/gam/keder” (غَمٌّ) ve “*kerb*/şiddetli gam/keder” (كَرْبٌ) gibi anlam yakınlığı olan, “*nef*/fayda vermek” (نَفَعَ) gibi anlam zıtlığı olan kelimelerin de olduğunu görmekteyiz. Şimdi bu kelimeler ile d-r-r (ر - ر - ض) kökü ve müştaklarının anlam ilişkilerine yer vermek istiyoruz.

⁶³ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 11/317.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/487.

⁶⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 3/361.

2.1. D-r-r (ض - ر - ر) Kökü ve Türevleriyle Anlam Yakınlığı Olan Kelimeler

2.1.1. Elem (أَلَمَ)

E-l-m (ا - ل - م) kökünden bir isim olan *elem* (أَلَمَ) kelimesi “acı/ağrı/üzüntü” (الْوَجَعُ) demektir.⁶⁶ İsfahânî bu kelimenin “şiddetli acı” anlamına geldiğini belirtmektedir.⁶⁷ Bu kökün sülâsî mücerret 4. baktan fiil formu *elime-ye'lemu* (أَلَمَ - يَأَلِمُ), *mastarı* ise *elemen* (أَلَمًا) şeklindedir. Anlamı ise “acı çekmek” tir.⁶⁸ *Fa'îl* vezninden *elîm* (أَلِيمٌ) “acı verici” anlamındadır.⁶⁹ Nahiv âlimi İbn Berrî'nin (öl. 582/1187) Zürrumme (öl. 117/735) hakkında söylediği şiirin bir mısrasında geçen *elîm* (أَلِيمٌ) lafzı bu anlamdadır: (يَصْنَعُ خُدُودَهَا وَهَجَّ أَلِيمٌ) “Yanaklarına acı verici bir alev vurur.”⁷⁰

(أَلِيمٌ) sözcüğü azaba sıfat olduğu zaman bu, acı vermesi son noktaya ulaşan azabı ifade eder. (عَذَابٌ أَلِيمٌ) terkindeki (أَلِيمٌ) kelimesi (مَوْلِمٌ) “acı verici” manasındadır.⁷¹ İbnü'l-A'râbi (öl. 231/846) bu terkiyle ilgili olarak şöyle der: (عَذَابٌ أَلِيمٌ) “Acı verici azap” terkindeki (أَلِيمٌ) kelimesi (مَوْلِمٌ) “acı verici” manasındadır. Fakat (رَجُلٌ أَلِيمٌ) “acı çeken adam” terkindeki (أَلِيمٌ) sözcüğü ise (مَوْلِمٌ) yani “acı çeken” (أَلِيمٌ: مُوجِعٌ) anlamındadır.⁷² *Tefe'ul* vezninden *teellüm* (تَأَلَّمَ) *mastarı* “acı çekmek” (النَّوْجِعُ) anlamına gelir. Nitekim bir kimse başka bir kimseden acı çekip şikâyetçi olduğu zaman *tefe'ul* vezninden “acı çekti” anlamında (تَأَلَّمَ) fiili kullanılarak (تَأَلَّمَ فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ إِذَا تَشَكَّى وَتَوَجَّعَ مِنْهُ) denmektedir. *İf'âl* vezninden (أَلَمَ) fiillerinin *mastarı* (إِيْلَامٌ) “acı çektirmek” (الإيْجَاعُ) manasını içermektedir.⁷³ Elem insana zarar veren bir şey olduğu için, faydanın zıddı, kötü hâl ve durumu ifade eden d-r-r (ض - ر - ر) köküyle semantik açıdan yakın anlamlılık içerisinde.

⁶⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 15/289.

⁶⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/82.

⁶⁸ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 15/289.

⁶⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 1/126.

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/22.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/22.

⁷² İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 1/127.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/22.

2.1.2. Ezâ (أذى)

İbn Fâris'e göre e-z-y (ى - ذ - ل) kökünün esas/temel manası kişinin kerih görüp hoşlanmadığı şeyi ifade etmektedir.⁷⁴ Bu kökten bir isim olan *ezâ* (الأذى) kelimesi "kendisinden eziyet çektiğin her şey"⁷⁵ "önemsiz/az sıkıntı"⁷⁶ "canlılara dokunan zarar (الضرر)" gibi anlamları içermektedir.⁷⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) (أذناها إماطة الأذى عن الطريق) "(İmanın şubelerinden) en aşağı mertebede olanı yoldan eziyet veren şeyi kaldırmaktır."⁷⁸ hadisinde geçen (الأذى) kelimesiyle kastedilen diken, taş, necaset vb. gibi yolda eziyet veren şeylerdir. Aynı kökten *el-eziyyetu* (الأيية) ve *el-ezâtu* (الأذاة) sözcükleri de (الأذى) kelimesi gibi hem *mastar* hem de isim olup aynı anlama gelmektedirler. Zikredilen isimlerin her biri aynı zamanda *mastardır*. Bu kökün sülâsî mücerret 4. baktan fiil formu *eziyye-ye'zâ* (أذى - يأذى), *mastarları* ise üç tane olup *ezen* (أذى), *ezâten* (أذاة) ve *eziyyeten* (أيية) şekillerindedir ve "eziyet/acı çekmek" demektir. Şairin (وَإِذَا أَدِيثَ بَبْلُدَةٍ فَارْقُتْهَا، ...) "Bir beldede eziyet/acı çekersem oradan ayrılırım ... ben ikametgâh evinin dışında ikamet edemem." beytindeki (أدِيثَ) fiili "eziyet çekmek" anlamındadır. *Tefe'ul* vezninden (تَأَذَى - يَتَأَذَى - تَأَذِيًا) "eziyet çekmek" anlamına gelir. *İf'âl* vezninden (أذى - يُؤذى) fiillerinin *mastarı* (أيذاء) "eziyet vermek, eziyet etmek" manasını içerir.⁷⁹ Lügat âlimi el-Hattâbî (öl. 388/998) (الأذى) kelimesiyle ilgili olarak şunu söylemektedir: (الأذى الشَّرُّ الخَفِيفُ فَإِنْ زَادَ فَهُوَ ضَرَرٌ) "Ezâ, hafif şerdir. Şayet (bu şer) artarsa o takdirde zarar olur."⁸⁰ Onun bu tanımından öyle anlaşılıyor ki *ezâ* semantik açıdan, d-r-r (ر - ر - ر) kökünden bir isim olan ve "zarar/ziyan" anlamına gelen (ضَرَرٌ) ile yakın anlamlıdır ve aynı semantik alanda yer almaktadır.

2.1.3. Hüzn (حُزْنٌ) ve Hazen (حَزْنٌ)

H-z-n (ح - ز - ن) kökünün esas anlamı İbn Fâris'e göre bir şeydeki haşinliği/sertliği/kabalığı (حُسُونَةٌ) ifade etmektedir. Bu kökten *el-haznu* (الحَزْنُ) kelime-

⁷⁴ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 1/78.

⁷⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 8/206.

⁷⁶ Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, 37/59.

⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/71.

⁷⁸ Müslim, "İmân", 58 (153); Tirmizî, "İmân", 6.

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/27.

⁸⁰ Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, 37/59.

si “sert zemin/yer” anlamındadır.⁸¹ İsfahânî de h-z-n (ح - ز - ن) kökünden *el-hüznü* (الْحُزْنَ) ve *el-hazanu* (الْحَزْنَ) *mastar*larının hem yer/zemindeki sertlik hem de kalpte kederden (الْغَمِّ) kaynaklanan sertlik ve kabalık (حُسُونَةٌ) anlamında olduğunu belirtmektedir.⁸² Münâvî (öl. 1031/1622) ise hüznü şöyle tanımlar: Hüzün, sevimsiz/kötü bir şeyin vuku bulması ya da geçmişte sevilen bir şeyin kaçıp gitmesi nedeniyle meydana gelen gam ve kederdir.⁸³ Ayrıca dilciler bu *mastar*ları “sürur/sevincin zıttı”⁸⁴ ve “ferah/mutluluğun karşıtı”⁸⁵ şeklinde de tanımlamışlardır.

H-z-n (ح - ز - ن) kökünün sülâsî mücerret 4. baktan fiil formu *hazine-yahzenu* (يَحْزُنُ - حَزَنَ) *mastar*ları ise iki tane olup (حَزْنًا) ve (حَزْنًا) şeklindedir ve “üzülmek” demektir. Bir kimseye şiddetli hüznün isabet ettiği zaman (أصابه حَزْنٌ) denilir.⁸⁶ *Tefâ'ul* vezninden (تَحَارَزَنَ), *tefa'ul* vezninden (تَحَزَّنَ) ve iftî'âl vezninden (اِحْتَزَّنَ) fiilleri de “üzülmek” anlamındadır. Sülâsî mücerret 1. baktan *hazene-yahzunu-huznen* (يَحْزُنُ - حَزَنَ - حَزْنًا) “üzmek” anlamındadır. *İf'âl* vezninden *ahzene* (أَحْزَنَ) fiili de “üzmek” anlamını içermektedir. (مُحْزُونٌ), (مُحْزُونَ) ve (حَزِينٌ) sözcüklerinin hepsi de “üzgün” manasına gelmektedir.⁸⁷ Cevherî (öl. 400/1009'dan önce), (حَزَنَ) fiilinin Kureyş lehçesi, (أَحْزَنَ) fiilinin ise Temîm lehçesi olduğunu belirtmektedir.⁸⁸ Hüzün insanın kalbine ve gönlüne zarar veren bir duygu olması hasebiyle, kötü hâl ve durumu ifade eden d-r-r (ر - ر - ر) köküyle yakın anlamlıdır ve aynı semantik alan içerisinde yer almaktadır.

2.1.4. Bess (بَسَّ)

B-s-s (ب - ث - ث) kökünün temel/esas manası “bir şeyi ayırmak/saçmak/dağıtmak ve ortaya çıkarmak”⁸⁹, “tıpkı rüzgârın toprağı saçıp dağıtması gibi bir şeyi dağıtmak ve saçıp savurmak”⁹⁰ demektir. Bu kökün sülâsî mücerret 1. baktan fiil formu *besse-yebussu* (يَبْسُ - بَسَّ), *mastar*ı ise (بَسًّا) sek-

⁸¹ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 2/54.

⁸² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/231.

⁸³ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 34/411.

⁸⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2098.

⁸⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/231.

⁸⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 4/211.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/111.

⁸⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2098.

⁸⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 1/172.

⁹⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/108.

lindedir ve “saçmak/dağıtmak”⁹¹, “yaymak” anlamındadır. *İf’âl* vezninden (أَبْتَّ) fiili de “yaymak” anlamındadır. Nitekim bir kimse bir haberi yaydığına (بَتَّ الْخَبْرَ وَأَبْتَّهُ بِمَعْنَى، أَي نَشَرَهُ) denilmektedir. (أَبْتَّ) “açmak” anlamına da gelir. Mesela bir kimse birisine sırrını açtığına “Sana sırrımı açtım” anlamında (أَبْتُّكَ) denilmektedir. *İnfi’âl* vezninden (أَبْتَّ) fiili “yayılmak” (انْتَشَرَ) manasını içermektedir. B-s-s (ب - ث - ث) kökünden *el-bessu* (الْبَيْتُ) “hâl/durum” ve “hüzün” anlamlarına gelir.⁹² İbn Düreyd’e (öl. 321/933) göre (الْبَيْتُ), “kişinin kalbinde bulunduğu tasa/acı (كَرْبٌ)” veya “gam/keder (غَمٌّ)” demektir.⁹³ Bu kelimeye “şiddetli hüzün” ve “şiddetli hastalık” anlamları da verilmiştir.⁹⁴ *Bess* kelimesi ihtiva ettiği gam, keder ve şiddetli üzüntü gibi anlamlarıyla, kötü hâl ve durumu ifade eden ve yine faydanın zıddı anlamlarına gelen d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle yakın anlamlılık ilişkisine sahiptir ve aynı semantik alan içerisinde yer almaktadır.

2.1.5. Gam/Keder (غَمٌّ)

Ğ-m-m (غ - م - م) kökünün esas manası bir şeyi “örtmek” demektir. Bu kök anlamından hareketle güneşin ışığını örttüğü için buluta (الْعَمَامُ) denilmiştir.⁹⁵ Bulutlu gün için (يَوْمٌ غَمٌّ), bulutlu gece için de (لَيْلَةٌ غَمَّةٌ) denilmektedir.⁹⁶ İbn Fâris bu kökün, “örtmek/üzerini kaplamak” (تَغَطِّيَةٌ) ve “kapatmak/kaplamak” (إِطْبَاقٌ) anlamlarına delalet ettiğini belirtmektedir.⁹⁷ Bu kökün sülâsî mücerret 1. baktan fiil formu *ğamme-yeğummu* (غَمَّمَ - يَغْمُمُ), mastarı *ğammen* (غَمًّا) şeklindedir ve “kapatmak” (غَطَّى), “örtmek” (سَتَرَ) anlamındadır. Bu, “üzmek” (أَحَزَّنَ) anlamına da gelmektedir.⁹⁸ Ğ-m-m (غ - م - م) kökünden *el-ğammu* (الْغَمُّ) sözcüğü “üzüntü/sıkıntı” (الْكَرْبُ) anlamındadır.⁹⁹ Kalbi kapladığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. *el-Ğummetu* (الْغَمَّةُ) kelimesi de aynı anlamdadır.¹⁰⁰ Kalbe gelen üzüntü ve sıkıntıyı ifade eden *el-ğammu* sözcüğü insana zarar veren kötü hâl

⁹¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 15/51.

⁹² Cevherî, *es-Sihâh*, 1/273.

⁹³ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, 1/63.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/114.

⁹⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/613.

⁹⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 4/350.

⁹⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 4/377.

⁹⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 33/180.

⁹⁹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 8/28; İbn Sîde, *el-Muhassas*, 4/87.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/441.

ve durumu ifade eden d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle aynı semantik alan içerisinde yer almaktadır.

2.1.6. Kerb (كَرْبٌ)

K-r-b (ك - ر - ب) kökünün esas anlamı “şiddet/güç”, “kuvvet” demektir. Bu anlamda güçlü ve kuvvetli mafsallar için (مَفَاعِلٌ مُكْرَبَةٌ) denir ki buradaki *mukrabe* (مُكْرَبَةٌ) kelimesi “güçlü ve kuvvetli” anlamındadır.¹⁰¹ Bu kökten *el-kerbu* (الْكَرْبُ) “şiddetli gam/keder”¹⁰², “hüzün”¹⁰³ demektir. Bu kökün sülâsi mücerret 1. baktan fiil formu *kerebe-yekrubu* (يَكْرُبُ - كَرْبٌ), *mastarı kerben* (كَرَبًا) şeklindedir ve “üzmek” (حَزَنَ) anlamındadır.¹⁰⁴ *el-Kurbetu* (الْكُرْبَةُ) sözcüğü de tıpkı *el-ğummetu* (الْعُمَّةُ) kelimesi gibi “üzüntü” anlamındadır. Bunun aslı Arapların “kazmak suretiyle toprağın altını üstüne getirmek” anlamındaki (كَرْبٌ) (الأرض) deyiminden gelmektedir. İşte gam ve keder de tıpkı toprağın o şekilde altının üstüne getirilmesi gibi insanın içini alt üst eder.¹⁰⁵ Şiddetli üzüntü ve kederi ifade eden *kerb* kelimesi bu anlamıyla d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle yakın anlamlılık ilişkisine sahip olup aynı semantik alan içerisinde yer almaktadır.

2.2. D-r-r (ض - ر - ر) Kökü ve Türevleriyle Anlam Zıtlığı Olan Kelimeler

2.2.1. Nef' (نَفْعٌ)

N-f-'a (ن - ف - ع) kökünün sülâsi mücerret 3. baktan fiil formu *nefa'a-yenfa'u* (يَنْفَعُ) (نَفْعٌ يَنْفَعُ), *mastarı nef'an* (نَفْعًا) şeklindedir ve “zarar vermenin zıddı/fayda vermek” (ضَدُّ الضَّرِّ) demektir.¹⁰⁶ İsfahânî ise bunu şöyle tanımlamaktadır: “*en-Nef'*, hayırlara/iyiliklere ulaşmada kullanılan şey demektir. Kendisiyle iyiliğe ulaşılan şey de iyiliktir. Bu sebeple fayda da iyiliktir.”¹⁰⁷ *el-Menfa'atu* (الْمَنْفَعَةُ) sözcüğü bu kökten bir isim olup “fayda/menfaat” anlamındadır.¹⁰⁸ Fayda vermek anlamındaki *nef'* kelimesi, zarar vermeyi ifade eden d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle semantik açıdan zıt/karşıt anlamlılık ilişkisine sahiptir.

¹⁰¹ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 5/174.

¹⁰² İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 5/174.

¹⁰³ İbn Side, *el-Muhassas*, 4/87.

¹⁰⁴ İbn Side, *el-Muhassas*, 4/87.

¹⁰⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/706.

¹⁰⁶ Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, 3/6; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 2/158.

¹⁰⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/819.

¹⁰⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1292.

3. Kur'ân'da D-r-r (ض - ر - ر) Kökü ve Türevlerinin Kullanımı

D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve müştakları Kur'ân-ı Kerîm'de 74 defa zikredilmektedir.¹⁰⁹ Bu kök ve türevlerinin Kur'ân'da çeşitli formlarda ve muhtelif bağlamlarda kazandığı anlamları şu şekilde sıralayabiliriz:

3.1. Zarar Vermek

D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve müştakları bazı âyetlerde “zarar vermek” ve “zarar/ziyan” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu bağlamda şu âyeti misal verebiliriz:

(لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤَلُّوْكُمْ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ) “Onlar (ehl-i kitap) size, incitmekten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşa girecek olsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.”¹¹⁰

Bu âyette söz konusu edilen ve mü'minlere eziyet edenler Ehl-i kitap olan Yahûdilerdir. Zira bundan önceki âyette “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. İçlerinde iman edenler var (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır”¹¹¹ buyrulur ve kitap ehli olanlara işaret edilmektedir. Ka'b b. Eşref, Şu'be, Bahrî, Nu'mân, Ebû Yâsir, Ebû Nâfi', Kinâne b. Ebi'l-Hukayk ve İbn Suriyâ gibi Yahûdî reisleri, içlerinden Abdullâh b. Selâm ve arkadaşları gibi (Yahûdî iken sonradan) iman edenlere Müslüman oldukları için eziyet etmeye başladılar. İşte bunun üzerine Allah, “size eziyetten başka bir zarar veremezler” âyetini indirdi.¹¹² Bu nüzûl sebebi kitap ehli Yahûdîlerin zarar veremeyeceklerine sadece eziyet edebileceklerine işaret etmektedir.

Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) ve Katâde'ye (öl. 117/735) göre (لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى) “Onlar size, incitmekten başka bir zarar veremezler.” ibaresiyle kastedilen onların yalanları, tahrifleri ve iftiralarıdır, onların mü'minlere galip gelmeleri kastedilmemektedir. Buradaki istisna muttasıldır. Buna göre mana şöyle olur:

¹⁰⁹ Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411/1990), 419-420.

¹¹⁰ Âl-i İmrân 3/111.

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/110.

¹¹² Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423), 1/195.

Onlar size ancak önemsiz/az bir zarar (ضَرًّا يَسِيرًا) verebilirler. Bu anlama göre *ezâ* (أَذَى) *mastar* konumundadır. İstisnanın munkatî olduğu da söylenmiştir. Bu durumda anlam şöyle olur: Onlar size asla zarar veremeyecekler. Fakat işitti-recekleri birtakım sözlerle size eziyet edeceklerdir.¹¹³ “Kur'an'da *ezâ* kelimesi maddî ve bedenî sıkıntı, acı anlamlarının yanında psikolojik şiddet kapmasında değerlendirilebilecek şekilde manevî ve ruhî sıkıntı, acı, üzüntü, incinme için de kullanılmıştır. Bu âyette Ehl-i kitabın Müslümanlara yalanlama, kötöleme, şüpheye düşürme, iftira, tehdit ve kınama gibi sözlü sataşma anlamında psikolojik *ezâ*dan başka bir zarar veremeyecekleri belirtilmektedir.”¹¹⁴

(لَنْ يَضُرُّوكُمْ) “Onlar size zarar veremezler” ibaresi müfessirler tarafından, “Katletme veya esir almak suretiyle size zarar veremezler.”, (إِلَّا أَذَى) ifadesi ise “Dini kötöleme ve tehdit etme vb. sözlü eziyet ile sınırlı bir zarar (إِلَّا ضَرًّا) (مقتصرًا) dışında size bir zarar veremezler.” şeklinde izah edilmiştir.¹¹⁵ Söz konusu âyetin devamındaki “Sizinle savaşa girecek olsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.” kısmı mü'minlere katletme ya da esir almak suretiyle zarar veremeyeceklerini bildirmektedir. Nitekim Kurayzaoğulları, Nadîroğulları, Kaynukağulları ve Hayber Yahûdîlerinin başlarına gelenler bu âyetin haber verdiği şekilde gerçekleşmiştir.¹¹⁶ Ele aldığımız âyete ilişkin izahlardan öyle anlaşılıyor ki (يَضُرُّ) fiili “zarar vermek” anlamındadır fakat nasb ve istikbale yönelik nefiy harfiyle kullanıldığı için “zarar veremeyecekler” anlamına gelmektedir. (أَذَى) sözcüğü ise (لَنْ يَضُرُّوكُمْ) fiiliyle ifade edilen zarardan daha önemsiz ya da az bir zarara işaret etmektedir. Buna göre *ezâ* (أَذَى) kelimesiyle (لَنْ يَضُرُّوكُمْ) fiilinin yakın anlamlılık ilişkisine sahip olup aynı semantik alanda yer aldıklarını söyleyebiliriz.

3.2. Kronik/Müzmin Hastalık ve Özur/Engel

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden *ed-dararu* (الضَّرْرُ) kelimesi Nisâ sûresindeki (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحَسَنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا)

¹¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmî' li ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş (Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 4/173-174.

¹¹⁴ İbrahim Yıldız, *Kur'an'da Psikolojik Şiddet*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021), 66.

¹¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabiyy, 1407), 1/400-401.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/401.

“Müminlerden -özür/engel sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vaat etmiştir fakat mücahitleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır.”¹¹⁷ âyetinde olmak üzere Kur’ân’da bir defa zikredilmekte ve “kronik/müzmin hastalık”, körlük, topallık vb. vücuttaki “özür ve engel” anlamlarına gelmektedir. Bedir savaşıyla ilgili âyet nazil olunca İbn Ümmü Mektûm ve Ebû Ahmed b. Cahş b. Kays el-Esedî: Ey Allah’ın Rasûlü! Biz âmâyız. Bize ruhsat var mı? dediler. Bunun üzerine “Müminlerden -özür/engel sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz...” âyeti nâzil oldu.¹¹⁸ Bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili nakledilen rivayetlerden birinde, âyetin “engel sahibi olanlar hariç” (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ) kısmı dışındaki ifadeler nazil olunca İbn Ümmü Mektûm Hz. Peygamber’e (s.a.s.) şöyle dedi: Ey Allah’ın Rasûlü! Benim gözümde körlük/âmâlık vardır (إِن بَعِثَنِي ضَرَرًا). Bunun üzerine o ayrılmadan evvel (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ) ifadesi nazil oldu.¹¹⁹ İbn Ümmü Mektûm bir başka rivayette ise “Ey Allah’ın Rasûlü! Gördüğün gibi ben âmâyım (ضَرِير) demiştir.¹²⁰ Bu rivayetlerden anlaşılıyor ki âyetteki *ed-darar* (الضَّرَرُ) kelimesi bu bağlamda “körlük/âmâlık” demektir. *Darîr* (ضَرِير) ise “âmâ” anlamındadır.

ed-Darar (الضَّرَرُ) sözcüğü her ne kadar zikredilen nüzul sebepleri bağlamında “âmâlık/körlük” anlamını içerse de esasında cihada gitmeye engel olan tüm hastalıkları ifade etmektedir. Nitekim müfessirler de bu kelimeye “özür¹²¹, “müzmin/kronik hastalık”¹²², “bedende ve gözde zayıflık”¹²³, ve

¹¹⁷ en-Nisâ 4/95.

¹¹⁸ Bu âyetin nüzulüyle ilgili olarak muhtelif rivayetler vardır. Hem bu rivayet hem de diğer rivayetler için bk. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîl-i âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetu’r-Risâle, 1420/2000), 9/86-95.

¹¹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/94.

¹²⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/93.

¹²¹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir er-Râzi İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Su’ûdî Arabistan: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 3/1043.

¹²² Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Muhammed b. Âşûr (Beyrût-Lübnân: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1422/2002), 3/370.

¹²³ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes’ûd el-Begavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1420), 1/682.

“körlük, topallık, müzmin hastalık vb. gibi engel/özür/sakatlık”¹²⁴ gibi anlamlar vermişlerdir.

3.3. Sıkıntı/Dert, Kıtılık, Açlık, Korku, Bela

D-r-r (ض - ر - ر) kökünden *ed-durru* (الضُّرُّ) kelimesi Kur'an'da 19 defa¹²⁵ geçmekte ve insana isabet eden sıkıntı, kıtılık, açlık, korku, bela, zayıflık vb. her türlü sıkıntı ve kötü hâli anlatmak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda şu âyetleri örnek olarak verebiliriz:

1. فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَّا الضُّرَّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ) (عليْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ) “(Yûsuf'un) yanına girdiklerinde dediler ki: Ey aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz değersiz/az bir sermaye ile geldik. Hakkımızı tam ölçerek ver. Ayrıca bize başışta da bulun. Muhakkak ki Allah başışta bulunanları mükâfatlandırır.”¹²⁶

Bu âyette Hz. Yûsuf'un (a.s.) kardeşleri yanına Mısır'a gelince ona ekonomik olarak sıkıntı içerisinde olduklarını arz etmişlerdi. İşte onların sıkıntılı durumları âyette *ed-durru* (الضُّرُّ) kelimesiyle ifade edilmiştir. Muhtevası bu şekilde olan bu bağlam içerisindeki *ed-durru* (الضُّرُّ) sözcüğü müfessirlere göre “açlıktan kaynaklanan şiddet/sıkıntı ve bela”¹²⁷, “kıtlık ve kuraklıktan kaynaklanan sıkıntı”¹²⁸, “açlık”¹²⁹, “sıkıntı ve açlıktan dolayı aşırı zayıflık”¹³⁰ gibi anlamları ihtiva etmektedir.

2. (وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا) “Denizde başınıza bir sıkıntı geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybo-

¹²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/553.

¹²⁵ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 419-420.

¹²⁶ Yûsuf 12/88.

¹²⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/348; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 6/280.

¹²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/234.

¹²⁹ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî: Bahru'l-'ulûm*, thk. Ali Muhammed Mu'avvid - Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/174.

¹³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/500.

*lup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür.”*¹³¹

Bu âyette, Allah’tan başka ilahlara yalvaran müşriklere hitap edilerek O’ndan başka dua ettikleri ilahların denizde başlarına gelen sıkıntı anında zail oldukları hatırlatılmaktadır. İbn Abbas (r.a.) da bu âyetin izahı bağlamında, “edindiğiniz ortaklar ve eşleri unutup onları terk ettiniz ve dini sadece Allah’a has kıldınız. Fakat O sizi boğulmaktan ve denizden kurtarıp karaya çıkarınca iman etmekten ve dini Allah’a has kılmaktan yüz çevirdiniz.”¹³² diyerek denizdeki sıkıntının boğulma (الغرق) olduğuna işaret etmektedir. Müfessirler de bu siyak içerisinde yer alan *ed-durru* (الضَّرُّ) kelimesine “boğulma korkusu”¹³³, “denizden gelebilecek şiddetli korkular”¹³⁴, “şiddet/sıkıntı”¹³⁵ gibi anlamlar vermişlerdir.

3.4. Fakirlik, Darlık

D-r-r (ر - ر - ض) kökünden *ed-darrâu* (الضَّرَّاءُ) ismi Kur’ân’da dokuz defa¹³⁶ yer almakta ve fakirlik, darlık, yoksulluk gibi anlamlara gelmektedir. Buna şu âyeti misal olarak verebiliriz:

(الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) “(O takva sahipleri) bollukta da darlıkta da infak ederler, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”¹³⁷ Muttakilerin vasfedildiği bu âyette geçen *ed-darrâu* (الضَّرَّاءُ) kelimesi zıt/karşıtlı anlamlısı olan *es-serrâu* (السَّرَّاءُ) ile bir arada zikredilmektedir. Müfessirler *es-serrâu* (السَّرَّاءُ) kelimesine bu bağlamda “bolluk”, “kolaylık”¹³⁸, “zenginlik” gibi anlamlar verirken *ed-*

¹³¹ el-İsrâ 17/67.

¹³² Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasîd fî tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdilmevcûd vd. (Beyrût-Lübnân: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994), 3/117.

¹³³ Vâhidî, *el-Vasîd fî tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, 3/117.

¹³⁴ Semerkandî, *Bahrü’l-‘ulûm*, 2/276.

¹³⁵ Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm - Ganîm b. Abbâs (Riyâd: Dâru’l-Vatan, 1418/1997), 3/261.

¹³⁶ Abdu’l-Bâkî, *el-Mu‘cemu’l-müfehres*, 420.

¹³⁷ Â-i İmrân 3/134.

¹³⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/301.

darrâu (الضَّرَاءُ) kelimesine “zorluk”, “fakirlik”¹³⁹, “darlık”¹⁴⁰ gibi anlamlar vermişlerdir.

3.5. Maruz Bırakmak, Mecbur Bırakmak, Zorlamak

D-r-r (ض - ر - ر) kökünün türevlerinden ve *ifti'âl* babından *ızdarra-yazdarru-ızdırâr* (اضْطَرَّ - يَضْطَرُّ - اضْطِرَارًا) mastarı “maruz bırakmak, mecbur bırakmak, zorlamak” anlamında olup Kur'an'da *mâzî*, *muzârî* ve *ism-i mefûl* formları olmak üzere toplam 8 defa zikredilmektedir.¹⁴¹ Buna şu âyeti misal olarak verebiliriz:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ (وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِعْهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ) “İbrâhîm de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı (Mekke) emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle. O buyurdu ki: Kim inkâr ederse onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim/maruz bırakırım. Ne kötü varılacak yerdire orası!”¹⁴²

Bu âyette Cenâb-ı Hak, Hz. İbrâhîm'in (a.s.) sadece Allah'a ve ahiret gününe inananlar için istediği rızıkı inkâr edenlere de vereceğini fakat onları küfürleri nedeniyle müstehak oldukları ateş azabına maruz bırakacağını da zikretmektedir. Buradaki (أَضْطَرُّهُ) fiilinin mastarı *el-ızdırâr* (الاضْطِرَار) “bir şeye mecbur etmek/zorlamak” anlamındadır.¹⁴³ Bu anlamdan hareketle müfessirler (أَضْطَرُّهُ) fiilini “onu maruz bırakırım/mecbur bırakırım/zorlarım” anlamında (أَلْجَيْتُهُ) fiiliyle izah etmişlerdir.¹⁴⁴ Ancak Allah'ın inkâr edeni ateş azabına maruz bırakması ve zorlaması, onun iradesini yok sayması ve kendisine yönelik bir zulüm değil aksine kendi iradesini küfürden yana kullanması ve günahlarının neticesidir. Nitekim Mâverdî'nin (öl. 450/1058) (تَمَّ اضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ) ifadesini izah ederken “yani şayet küfür üzere ölürse, günahları sebebiyle-

¹³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr, Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 9/366.

¹⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/415.

¹⁴¹ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 419-420.

¹⁴² el-Bakara 2/126.

¹⁴³ Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, 1422), 4/490.

¹⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/138.

le”¹⁴⁵ diyerek inkârcının küfrüne ve günahlarına vurgu yapması bu duruma işaret etmektedir.

4. Kur’ân’da D-r-r (ض - ر - ر) Kökü ve Türevleriyle İlişkili Kelimeler

D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevlerinin; faydanın zıddı, zarar vermek, zarar/ziyan, kötü hâl ve durum gibi anlamlarını dikkate aldığımızda bu anlamların Kur’ân’da muhtelif âyetlerde geçen “elem” (أَلَمَ), “ezâ” (أَذَى), “hüzün” (حُزْنٌ), “bess/şiddetli hüzün” (بَيْتٌ), “ğamm/gam/keder” (غَمٌّ) ve “kerb/şiddetli gam/keder” (كَرْبٌ) gibi kelimelerle anlam yakınlığı olduğunu, “nef’/fayda vermek” (نَفَعَ) kelimesiyle de anlam zıtlığı içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi bu kelimeler ile d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve müştaklarının anlam ilişkilerine yer vermek istiyoruz.

4.1. Kur’ân’da D-r-r (ض - ر - ر) Kökü ve Türevleriyle Anlam Yakınlığı Olan Kelimeler

4.1.1. Elem (أَلَمَ)

E-l-m (م - ل - ا) kökünden ve sülâsî mücerret 4. baktan fiil formu *elimeye’lemu* (يَأْلَمُ - أَلَمَ) ve *mastarı elem* (أَلَمًا) kelimesinin genel lügatlerde “acı çekmek”¹⁴⁶ anlamında olduğunu ve yine aynı kökten *fa’ül* vezninden *elîm* (أَلِيمٌ) sözcüğünün “acı verici”¹⁴⁷ manasına geldiğini yukarıda zikretmiştik. Kur’ân’da bu kök ve türevlerinden *elîm/el-elîm* 72 defa, *muzârî* fiil formları ise 3 defa ve aynı âyette olmak üzere toplam 75 defa zikredilmektedir.¹⁴⁸ Kur’ân’daki kullanımları da tıpkı lügat anlamlarındaki gibi “acı çekmek” manasındadır. Bu anlama *muzârî* fiil formları üzerinden misal vermekle iktifa etmek istiyoruz:

Elem (أَلَمَ) mastarından *muzârî* fiil formları Nisâ sûresindeki (وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ) “O (الْقَوْمِ) أَنْ تَكُونُوا تَأْلُمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلُمُونَ كَمَا تَأْلُمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا” (düşman) topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız, şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. (Üstelik) siz Allah’tan, onla-

¹⁴⁵ Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî, *Tefsîru’l-Mâverdî: en-Nüket ve’l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrût-Lübnân: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1/189.

¹⁴⁶ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, 15/289.

¹⁴⁷ İbn Fâris, *Mu’cemu makâyisi’l-luga*, 1/126.

¹⁴⁸ Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 37-38.

rın ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”¹⁴⁹ âyetinde zikredilmektedir. Bu âyette Cenâb-ı Hak, Uhud savaşının ardından müşrik ordularının kumandanı Ebû Süfyân ve arkadaşlarını takip etme konusunda Uhud savaşına iştirak eden Müslümanların gevşeklik ve zafiyet göstermemelerini emretmektedir. Zira ashab Uhud’dan ayrılınca Allah Hz. Peygamber’e (s.a.s.) o müşriklerin arkalarından takip etmelerini emretmiştir. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.s.) da Uhud savaşına iştirak edenleri müşrikleri takip etmek üzere çağırmişti. Fakat ashab yaralarından dolayı ona (s.a.s.) şikâyetle bulununca Allah bu âyet-i kerimeyi indirmiştir.¹⁵⁰ Bu âyette iki defa geçen (تَأْلَمُونَ) fiili “acı çekiyorsunuz” (تَتَوَجَّعُونَ), bir kez geçen (يَأْلَمُونَ) fiili “acı çekiyorlar” (يَتَوَجَّعُونَ) anlamındadır.¹⁵¹ Katâde (öl. 117/735) de bu âyetteki (إِنْ كُنْتُمْ تَتَوَجَّعُونَ فَإِنَّهُمْ يَتَوَجَّعُونَ كَمَا تَتَوَجَّعُونَ) ibaresini (إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ) “Şayet siz acı çekiyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler.”¹⁵² şeklinde izah ederek ilgili fiillere “acı çekmek” anlamını vermektedir. Bu anlamıyla *elem* (أَلَمًا), “zarar vermek” anlamındaki d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle semantik açıdan yakın anlamlılık içerisinde.

4.1.2. Ezâ (أَذَى)

E-z-y (ا - ذ - ي) kökünden *ezâ* (أَذَى) *mastar*ının genel lügatlerde “eziyet/acı çekmek”¹⁵³ anlamında olduğunu ve bu kökten bir isim olan *ezâ* (الْأَذَى) isminin “kendisinden eziyet çektiğin her şey”¹⁵⁴, “önemsiz/az sıkıntı”¹⁵⁵, “canlılara dokunan zarar”¹⁵⁶ gibi anlamları ihtiva ettiğini ve yine bu kökten *if’âl* vezninden (أَذَى - يُؤْذِي) fiillerinin *mastar*ı (إِيذَاءً) kelimesinin “eziyet vermek, eziyet etmek”¹⁵⁷ manasını içerdiğini belirtmiştik. Bu kök ve türevleri Kur’an’da 15 yerde “eziyet etmek” anlamındaki (إِيذَاءً) *mastar*ının fiil formları ve 9 tanesi de *ezâ* kelimesi olmak üzere toplam 24 yerde geçmektedir.¹⁵⁸ Buna şu âyeti misal

¹⁴⁹ en-Nisâ 4/104.

¹⁵⁰ Vâhidî, *el-Vasîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 2/111.

¹⁵¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/404.

¹⁵² Vâhidî, *el-Vasîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 2/111.

¹⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/27.

¹⁵⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 8/206.

¹⁵⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 37/59.

¹⁵⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1/71.

¹⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/27.

¹⁵⁸ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 26.

olarak verebiliriz: (قَوْلٌ مَّغْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَذَىٰ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ) “Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden ezâ gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur.”¹⁵⁹ Yüce Allah bu âyette dilenen ya da fakir kimseye güzel söz söylemenin, gıyabında hayır dua etmenin, fakirliğini örtüp gizli hususlarını açığa çıkarmamanın kendi katında peşinden eziyet gelen sadakadan daha hayırlı olduğunu hatırlatmaktadır. Bu âyette söz konusu ezâ kelimesine müfessirler, bu siyak içerisinde “başa kakmak”¹⁶⁰, “fakir/dilenci ile alay etmek”¹⁶¹ ve “eziyet veren bir söz söylemek”¹⁶² gibi anlamlar vermişlerdir. Bu anlamlarıyla ezâ kelimesi insana zarar veren bir durum olduğu için “zarar vermek” anlamındaki d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle yakın anlamlıdır ve aynı semantik alanda yer almaktadır.

4.1.3. Hüzn (حُزْنٌ), Hazen (حَزْنٌ) ve Bess (بَسٌّ)

H-z-n (ح - ز - ن) kökünden ve sülâsî mücerret 4. baktan *hazine-yahzenu* (حَزْنٌ - يَحْزُنُ) fiillerinin “üzülmek” anlamındaki *hüzn* (حُزْنًا) ve *hazen* (حَزْنًا) *mastarları*¹⁶³ Kur’ân’da farklı türevleriyle birlikte 33 defa geçmektedir. Bu kökten ve sülâsî mücerret 1. baktan *hazene-yahzunu* (حَزْنٌ - يَحْزُنُ) fiillerinin “üzmek” anlamındaki *hüzn* (حُزْنًا) *mastarı*¹⁶⁴ ise farklı müştaklarıyla Kur’ân’da 9 defa zikredilmektedir.¹⁶⁵

B-s-s (ب - س - ث) kökünden ve lügatlerde “hüzün”¹⁶⁶, “kişinin kalbinde bulduğu tasa/acı” veya “gam/keder”¹⁶⁷, “şiddetli hüzün”¹⁶⁸ gibi anlamları ihtiva eden *el-bess* (البَسُّ) kelimesi Kur’ân’da sadece bir defa ve yakın anlamlısı *hüzn* (حُزْنًا) kelimesiyle birlikte Yûsuf sûresi 86. âyette şu şekilde geçmektedir: (قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) “(Ya’kûb) dedi ki: Ben gam ve üzün-

¹⁵⁹ el-Bakara 2/263.

¹⁶⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/521.

¹⁶¹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 2/260.

¹⁶² Begavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 1/360.

¹⁶³ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, 4/211.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/111.

¹⁶⁵ Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 199-200.

¹⁶⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/273.

¹⁶⁷ İbn Düreyd, *Cemheretu’l-luga*, 1/63.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2/114.

tümü sadece Allah'a arz ediyorum. Ve ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Allah tarafından (vahiy ile) biliyorum.”¹⁶⁹

Hız. Ya'kûb'un (a.s.) oğulları bundan önceki âyette ifade edildiği üzere kendisine “Allah'a yemin olsun ki sen hâlâ Yûsuf'u anıyorsun. Sonunda ya perişan olacaksın ya da (büsbütün) helâk olanlardan olacaksın!”¹⁷⁰ deyince o da oğlu Hız. Yûsuf'un (a.s.) ayrılığı nedeniyle kalbinde biriken derin üzüntüsünü Allah'a arz ettiğini ve ümidini kaybetmediğini belirtiyor. Buradaki *hüzn* (حُزْنٌ) kelimesi “gam/üzüntü”¹⁷¹, *bess* (بَسَّ) kelimesi ise “keder”¹⁷², “hüznün en şiddetlisi” demektir. Şiddetli üzüntü *el-bess* (الْبَسُّ) diye isimlendirilmiştir. Çünkü zorluktan dolayı kişi ona katlanmaya güç yetiremez de sonunda onu başkalarına yayar.¹⁷³ Bu âyette zikredilen Hız. Ya'kûb'un (a.s.) Allah'a olan şikâyeti ise dil ile açık olarak söylemek anlamında değil, şikâyetini kalbinde tutması anlamındadır.¹⁷⁴ İhtiva ettikleri üzüntü, keder ve şiddetli üzüntü gibi insanın gönlüne ve kalbine zarar veren duygu olmaları hasebiyle *hüzn* ve *bess* kelimeleri “zarar vermek” anlamındaki d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle yakın anlamlıdırlar ve aynı semantik alan içerisinde yer almaktadırlar.

4.1.4. Gam/Keder (عَمٌّ)

Lügatlerde “üzmek”¹⁷⁵, “üzüntü/sıkıntı”¹⁷⁶, “örtmek/üzerini kaplamak” ve “kapatmak/kaplamak”¹⁷⁷ gibi anlamlara gelen ğ-m-m (غ - م - م) kökünden *el-ğammu* (الْعَمُّ) sözcüğü Kur'an'da 6 defa¹⁷⁸ geçmekte ve “gam, keder, üzüntü” gibi anlamlara gelmektedir. Söz konusu kelimenin bu anlamda kullanımına şu âyeti misal verebiliriz:

وَدَا النُّونَ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ. فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ. “Zünnûn'u da (Yûnus'u da zik-

¹⁶⁹ Yûsuf 12/86.

¹⁷⁰ Yûsuf 12/85.

¹⁷¹ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 2/174.

¹⁷² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/225.

¹⁷³ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîd fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420), 6/315.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 6/277.

¹⁷⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 33/180.

¹⁷⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 8/28.

¹⁷⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu makâyisi'l-luga*, 4/377.

¹⁷⁸ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes*, 505.

ret). Hani o öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde şöyle niyaz etti: Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum! Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarıyoruz.”¹⁷⁹

Hız. Yûnus (a.s.) âyette belirtildiği şekliyle balığın karnında Allah’a dua edince O da duasına icabet etmiş ve onu içinde bulunduğu gamdan kurtarmıştır. Buradaki *el-ğammu* (الْغَمُّ) sözcüğünü müfessirler bu bağlamda yakın anlamlısı ve “üzüntü”, “şiddetli gam ve keder” anlamlarına gelen *el-kerb* (الْكَرْبُ)¹⁸⁰, “darlık/sıkıntı” anlamına gelen (ضَيْقٌ)¹⁸¹ kelimeleriyle izah etmişlerdir. Mâverdî’ye göre buradaki (وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ) ibaresinin iki şekilde anlaşılması muhtemeldir. Birinci ihtimale göre “onu gamdan kurtardık” ibaresi, “hatası nedeniyle meydana gelen gamdan/üzüntüden onu kurtardık”, anlamındadır. İkinci ihtimale göre, “Onu gamdan kurtardık” ibaresi, “Onu balığın karnından kurtardık” demektir. Zira *el-ğammu* (الْغَمُّ) sözcüğü “örtmek/üzerini kaplamak” (التَّغْطِيَةُ) anlamına gelmektedir.¹⁸² Bu ikinci ihtimal Hız. Yûnus’un (a.s.) balığın karnında kapalı kalmasına işaret ederken birinci ihtimal Allah’tan izin almadan kavmini terk etmesinin hata olduğuna işaret etmektedir. İnsana isabet eden üzüntü, sıkıntı ve kederi ifade eden *el-ğammu* sözcüğü ihtiva ettiği bu anlamlarıyla, insana zarar veren kötü hâl ve durumu ifade eden d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle aynı semantik alan içerisinde yer almaktadır.

4.1.5. Kerb (كَرْبٌ)

Lügatlerde “şiddetli gam/keder”¹⁸³, “hüzün”¹⁸⁴ gibi anlamlara gelen k-r-b (ك - ر - ب) kökünden *el-kerb* (الْكَرْبُ) kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 4 âyette geçmekte¹⁸⁵ ve “şiddetli gam/keder”, “hüzün”, “üzüntü” gibi anlamlara gelmektedir. Söz konusu sözcüğün bu anlamlardaki kullanımına şu âyeti misal verebiliriz:

¹⁷⁹ el-Enbiyâ 21/87-88.

¹⁸⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 6/304.

¹⁸¹ Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 3/404.

¹⁸² Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, 3/467.

¹⁸³ İbn Fâris, *Mu‘cemu makâyisi’l-luga*, 5/174.

¹⁸⁴ İbn Side, *el-Muhassas*, 4/87.

¹⁸⁵ el-En’âm 6/64; el-Enbiyâ 21/76; es-Sâffât 37/76, 115.

فَلْ مَنْ يُنَجِّيْكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُوهُ تَضَرُّعاً وَخُفْيَةً لَأَنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ. قُلْ (اللهُ يُنَجِّيْكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ مُشْكُرُونَ. "De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır ki? (O zaman) O'na boyun bükerek ve gizlice yalvararak 'Eğer bizi bundan kurtarırsan andolsun şükredenlerden olacağız' diye dua edersiniz. De ki: Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız." ¹⁸⁶ Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak ortak koşanların sıkıntı ve korku anlarındaki psikolojik durumlarına değinerek kara ve denizlerin tehlikelerinden hatta her türlü sıkıntılardan kendilerini kurtardıktan sonra yine de şirke geri döneceklerini bildirmektedir. Buradaki *kerb* (كَرْبٍ) kelimesine müfessirler bu bağlamda "gam/keder" ¹⁸⁷, "sıkıntı" ¹⁸⁸, "üzüntü" ¹⁸⁹, "acı/kederin son noktası" ¹⁹⁰, "gam/kederin son noktası" ¹⁹¹ gibi anlamlar vermişlerdir. Müfessirlerin verdikleri bu anlamlardan anlaşılıyor ki *el-kerb* (الْكَرْبِ) kelimesi "gam/keder" anlamındaki *el-ğammu* (الْغَمُّ) kelimesinin ifade ettiği acıdan daha şiddetlisine vurgu yapmaktadır. Buna göre "şiddetli üzüntü/keder" anlamındaki *el-kerb* sözcüğü kalbe ve gönle zarar verdiği için bu anlamıyla, "zarar vermek" anlamındaki d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle aynı semantik alan içerisinde ve yakın anlamlılık ilişkisi içerisinde oldukları, diyebiliriz.

4.2. Kur'ân'da D-r-r (ض - ر - ر) Kökü ve Türevleriyle Anlam Zıtlığı Olan Kelimeler

4.2.1. Nef' (نَفَعٌ)

Lügatlerde "zarar vermenin zıddı/fayda vermek" (ضَدَّ الضَّرَّ) ¹⁹² anlamına gelen *nef'* kelimesi Kur'ân'da muhtelif türevleriyle birlikte 50 defa geçmektedir. Bunlardan 8 tanesi lügatlerde "fayda/menfaat" anlamındaki *el-menfa'atu* (الْمَنْفَعَةُ) ¹⁹³ sözcüğünün cemisi *menâfi'u* (مَنْفَاعٌ), diğerleri ise *nef'* mastarı ile *mâzî* ve *muzâri* formlarıdır. Ayrıca *nef'* mastarı ve müştakları Kur'ân'da 17 yerde zıt/karşıtlı anlamlısı ve "zarar vermek" anlamındaki *ed-darru* (الضَّرُّ) ve türevle-

¹⁸⁶ el-En'âm 6/63-64.

¹⁸⁷ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 1/491.

¹⁸⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/565.

¹⁸⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/155.

¹⁹⁰ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2/113.

¹⁹¹ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 2/131.

¹⁹² Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 3/6; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 2/158.

¹⁹³ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1292.

riyle birlikte zikredilmektedir.¹⁹⁴ *Nef' mastarı* ve türevleri Kur'ân'da tıpkı lügatlerdeki gibi “zarar vermenin zıddı/fayda vermek” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanımına şu âyeti misal verebiliriz:

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِالسَّيْتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ (فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرّاً أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعاً بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيراً) “Bedevilerden geri kalmış olanlar, sana diyecekler ki: ‘Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu. Allah’tan bizim bağışlanmamızı dile’. Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: Allah size bir zarar gelmesini dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse O’na karşı kimin bir şeye gücü yetebilir? Kaldı ki, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁹⁵

İbn Abbâs (r.a.) ve Mücâhid’in (öl. 103/721) bildirdiğine göre bu âyette söz konusu edilenler, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eşca’ ve Eslem bedevileridir. Rasûlullâh (s.a.s.) Hudeybiye senesinde umre için Mekke’ye doğru yola çıkmak isteyince, Kureys’in harp için karşısına çıkmasından ve Beytullâh’a girmesini engellemesinden çekinerek Medine etrafındaki bedevilerin ve çöl ahalisinin, kendisiyle beraber sefere çıkmalarını istemişti. O (s.a.s.) savaşmak istemediğini insanlara bildirmek amacıyla ihrama girmiş ve hediye kurbanını da yanına almıştı. Fakat bedevilerin çoğu işi ağırdan alarak geri kalmışlar ve işlerini mazeret göstermişlerdi. İşte bu sebeple onlar hakkında bu âyet-i kerîme nazil olmuştur.¹⁹⁶

Bu âyetteki (ضَرّاً) kelimesi semantik açıdan zıt/karşıt anlamlısı (نَفْعاً) ile bir arada zikredilmektedir. Kâriiler (ضَرّاً) kelimesinin okunuşu hakkında ihtilaf etmişler ve bu ihtilafa göre anlamı da farklılık arz etmiştir. Medîne, Basra ve Kûfe kâriilerinin bazıları *dâd* (الضَّاد) harfinin fethasıyla (ضَرّاً) şeklinde okumuşlardır. Buna göre manası “fayda vermenin zıddı” (خلاف النفع) “zarar vermek” (الضَّرُّ) olmaktadır. Kûfe kıraat imamlarının geneli ise *dâd* (الضَّاد) harfinin ötre-siyle (ضَرّاً) şeklinde okumaktadır. Bu kıraate göre ise anlam, “dert/sıkıntı” (النُّوس) ve “hastalık” (السَّعْم) olmaktadır. Taberî (öl.310/923), aynı âyette (نَفْعاً) kelimesi yer aldığı için ve fayda vermenin zıddı “zarar vermek” anlamındaki *ed-darru* (الضَّرُّ) olduğundan dolayı bu bağlam içerisinde iki kıraatten *dâd* (الضَّاد)

¹⁹⁴ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 714-715.

¹⁹⁵ el-Fetih 48/11.

¹⁹⁶ Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 4/225.

harfinin fethasıyla (ضَرَأَ) şeklindeki okuyuşun daha güzel olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁷

Bu âyetin nüzûl sebebini ve iç bağlamını dikkate alan müfessirler (نُفَعًا) kelimesine bu siyak içerisinde “fetih” (الْفَتْح)¹⁹⁸, “ganimet” (غَنِيمَةً)¹⁹⁹, “zafer” (ظَفْر)²⁰⁰ gibi manalar vermişlerdir. (نُفَعًا) kelimesine verilen bu anlamlar ilgili kelimenin kökünden gelmemekte fakat söz konusu kelimenin bağlamında ortaya çıkan izâfî manalardır. (نُفَعًا) kelimesi hem fayda vermeyi ifade eden anlamıyla hem de bulunduğu siyaktan kazandığı, “fetih”, “ganimet”, “zafer” gibi anlamlarıyla, zarar vermeyi ifade eden (ضَرَأَ) kelimesiyle semantik açıdan zıt/karşıt anlamlılık ilişkisi içerisindedir.

D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevlerinin ilk dönem Arapça lügatlerdeki muhtelif manalarıyla Kur'an-ı Kerim'de yer alan anlamlarını karşılaştırdığımızda lügatlerde zikredilmeyen bazı manaların Kur'an'da yer aldığı görmekteyiz. Mesela d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve müştakları Kur'an siyakında âmâlık/körlük, topallık vb. gibi “özür/engel”, “korku” anlamları kazanmışlardır. D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevlerinin semantik açıdan yakın anlamlısı *ezâ* kelimesi Kur'an'da “başa kakmak”, “fakir/dilenci ile alay etmek” ve “eziyet veren bir söz söylemek” gibi manalarda kullanılmaktadır. *Nef mastarı* da aynı şekilde lügat anlamına ilaveten Kur'an'da “fetih”, “ganimet”, “zafer” gibi manalar kazanmışlardır. Genel lügatlerde yer almayan söz konusu manalar ilgili kelimelerin geçtikleri âyetlerin siyakı ve nüzûl sebepleri gibi iç ve dış bağlamları dikkate alınarak ortaya çıkmış izâfî manalardır. Bu, ilgili sözcüklerin Kur'an siyakında anlam genişlemesine uğradıklarına işaret etmektedir. Şayet ilgili kelimeler geçtikleri bağlamda yer almasalardı bu anlamları içermeyeceklerdi. Dolayısıyla işaret edilen hususları dikkate almadan Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir sözcüğü genel lügatlerdeki manalarından herhangi birini tercih etmek suretiyle anlamlandırmaya çalışmak ilâhî mesajı yanlış anlamaya sebep olabilmektedir. Bu durum Kur'an'ı maksad-ı ilâhîye uygun doğru bir şekilde anlayabilmek için ondaki her bir sözcüğün tarihî süreç içerisinde uğradıkları

¹⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/212.

¹⁹⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/71.

¹⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9/301.

²⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/336.

anlam değişikliklerini göz önünde bulundurmanın önem arz ettiğini göstermektedir.

Sonuç

D-r-r (ض - ر - ر) kökünün “faydanın zıddı”, “bir şeyin toplanması” ve “kuvvet” olmak üzere üç esas manası vardır. Bu kökün bütün türevleri zikredilen esas manalar üzerine hamledilirler. D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleri ilk dönem Arapça sözlüklerde yer aldıkları bağlamlara göre “zarar vermek”, “zarar”, “çok zayıflık”, “kötü hâl/durum”, “kuraklık/kıtlık”, “zorluk/sıkıntı”, “noksanlık”, “azalma”, “müzmin hastalık”, “hasta”, “fakirlik/darlık”, “azap”, “âmâ/kör”, “körlük”, “kıskançlık”, “vadi kenarı”, “sabırlı”, “sabretmek”, “mecbur bırakmak”, “zorlamak”, “zaruret”, “ihtiyaç”, “zorunluluk”, “dar (mekân)”, “darlık”, “mağara eşiği”, “yaklaşmak”, “yaklaşan”, “kuma”, “kuma üzerine evlenme”, “meme”, “meme kökü”, “başparmağın altındaki et parçası”, “başparmak kökü”, “çok mal” gibi muhtelif anlamları ihtiva etmektedir.

D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevlerinin anlam örgüsünü dikkate aldığımızda bu kelimelerle *elem*, *ezâ*, *hüzn*, *bess*, *ğamm* ve *kerb* gibi anlam yakınlığı olan, *nef* gibi anlam zıtlığı olan kelimelerin de olduğunu görmekteyiz.

E-l-m (م - ل - ا) kökünden bir isim olan *elem* kelimesi “acı/üzüntü” demektir. *Elem mastarı* “acı çekmek” demektir.

E-z-y (ی - ذ - ا) kökünden bir isim olan *ezâ* kelimesi “kendisinden eziyet çektiğın her şey”, “önemsiz/az sıkıntı”, “canlılara dokunan zarar” gibi anlamları içermektedir. Bu isim aynı zamanda *mastardır* ve “eziyet/acı çekmek” demektir.

H-z-n (ن - ز - ح) kökünden *hüzn* ve *hazen* sevimsiz/kötü bir şeyin vuku bulması ya da geçmişte sevilen bir şeyin kaçıp gitmesi nedeniyle meydana gelen gam ve kederdir. *Hüzn* ve *hazen* mastarları “üzülmek” anlamındadır.

B-s-s (ب - ث - ث) kökünden *el-bessu* “hâl/durum”, “hüzün”, “kişinin kalbinde bulunduğu tasa/acı”, “gam/keder”, “şiddetli hüzün” ve “şiddetli hastalık” gibi anlamlara gelmektedir.

Ğ-m-m (م - م - غ) kökünden *el-ğammu* sözcüğü “gam”, “üzüntü/sıkıntı” anlamındadır.

K-r-b (ك - ر - ب) kökünden *el-kerbu* “şiddetli gam/keder”, “hüzün” demektir.

Elem, *ezâ*, *hüzn*, *bess*, *ğamm* ve *kerb* gibi kelimeler “acı/üzüntü”, “eziyet/sıkıntı”, “hüzün”, “şiddetli hüzün” “gam/keder”, “şiddetli keder” gibi anlamlarıyla, kötü hâl ve durumu ifade eden ve yine faydanın zıddı zarar vermek anlamlarına gelen d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle yakın anlamlılık ilişkisine sahiptir ve aynı semantik alan içerisinde yer almaktadır.

N-f-'a (ع - ف - ن) kökünden *nef'* mastarı “zarar vermenin zıddı/fayda vermek” demektir. Başka bir ifadeyle *en-nef'*, hayırlara/iyiliklere ulaşmada kullanılan şey demektir. Kendisiyle iyiliğe ulaşılan şey de iyiliktir. Bu sebeple fayda da iyiliktir. “Fayda vermek” anlamındaki *nef'* kelimesi, zarar vermeyi ifade eden d-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle semantik açıdan zıt/karşıtlık ilişkisine sahiptir.

D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve müştaklarının Kur'ân'daki kullanımlarına baktığımızda “zarar vermek”, “kronik/müzmin hastalık”, “özür/engel”, “sıkıntı/dert”, “kıtlık”, “açlık”, “korku”, “bela”, “fakirlik/darlık”, “maruz bırakmak/meçbur bırakmak”, “zorlamak” gibi muhtelif manalar içerdiğini görmekteyiz.

D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle anlam yakınlığı olan *elem* kelimesinin Kur'ân'daki kullanımları da tıpkı lügat anlamlarındaki gibi “acı çekmek” manasındadır. *Ezâ* kelimesi “eziyet/acı çekmek”, “sıkıntı” gibi lügat anlamlarına ilaveten Kur'ân'da yer aldığı siyak içerisinde “başa kakmak”, “fakir/dilenci ile alay etmek” ve “eziyet veren bir söz söylemek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. *Hüzn* kelimesi Kur'ân'da “gam/üzüntü”, *bess* kelimesi ise “keder”, “şiddetli hüzün” şeklinde lügat anlamlarıyla kullanılmaktadır. *el-Ğamm* sözcüğü de lügat anlamlarına paralel şekilde Kur'ân'da “üzüntü”, “şiddetli gam ve keder”, “darlık/sıkıntı” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. *el-Kerb* kelimesi de Kur'ân'da tıpkı lügat anlamlarındaki gibi “şiddetli gam/keder”, “hüzün”, “üzüntü”, “sıkıntı”, “kederin son noktası” gibi anlamları ihtiva etmektedir.

D-r-r (ض - ر - ر) kökü ve türevleriyle semantik açıdan zıt/karşıtlık ilişkisine sahip olan *nef'* mastarı ve türevleri Kur'ân'da lügatlerdeki gibi “fayda vermek” anlamında kullanılmakla birlikte yer aldığı siyak içerisinde “fetih”, “ganimet”, “zafer” gibi manalarda da kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411/1990.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-tenzîl*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1420.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Saydâ-Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhîd fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. thk. Muhammed 'Ivaz Mer'ab. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muhîd*. Beyrût-Lübnân: Müessesetu'r-Risâle li't-Tibâ'ah ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 8. Basım, 1426/2005.
- Gezgin, Ali Galip. *Tefsirde Semantik Metod*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân b. Amr el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm Sâmirrâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hilâl, ts.

- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî. *Cemheretu'l-luga*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekî. 3 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Su'ûdî Arabistan: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemu makâyîsi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abûlbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî - Faysal İsâ el-Bâbî e-Halebî, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâîl. *el-Muhassas*. thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1417/1996.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâîl. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/200.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabîyy, 1422.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmî' li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdûlbâkî. 1 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1406/1985.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü eh-li's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Tefsîru'l-Mâverdî: en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Râgîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dîmeşk-Beyrût: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn. *et-Tefsîru'l-kebîr, Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1422/2002.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrâhîm - Ganîm b. Abbâs. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkandî: Bahru'l-'ulûm*. thk. Ali Muhammed Mu'avvid - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *el-Vasîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. 'Âdil Ahmed Abdilmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Yakıt, İsmail. "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi". *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994), 17-24.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an'da Psikolojik Şiddet*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk Murtazâ el-Huseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabiyy, 3. Basım, 1407.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *Esâsu'l-belâġa*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.